

УДК 821.161.2, „XIX”

Лілія Гулевич

ВПЛИВ МІСТИЧНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ТРАДИЦІЇ НА ПОЕТИКУ І ПРОБЛЕМАТИКУ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ МИКОЛИ УСТИЯНОВИЧА

Йдеться про способи реалізації в художніх творах західноукраїнського письменника-романтика Миколи Устияновича (1811 - 1885) його містичних релігійних уявлень, про вплив цих уявлень на поетику та проблематику верховинських повістей „Месьть верховинця” і „Страсний четвер”, оповідань „Допуст Божий” і „Толкущому отвірзеться”.

Ключові слова: Микола Устиянович, романтизм, містична традиція, релігійний світогляд.

Українським романтикам притаманний особливий інтерес до містичного, до всього загадкового, таємничого і підсвідомого, що відбувається в душі людини. На жаль, в історії українського романтизму його містичні релігійні тенденції вивчено чи не найменше. Дослідники здебільшого присвячували свої праці виявленню універсального філософсько-релігійного християнського змісту у творчості письменників-романтиків. Отже, проблема містичної релігійної традиції в українському романтизмі актуальна й потребує всебічного дослідження, оскільки допомагає глибше усвідомити ті процеси, що відбувалися в літературі середини XIX ст.

Елементи релігійної містики є й у творчості Миколи Устияновича (1811–1885) – одного з найяскравіших романтиків Західної України, відомого громадського діяча, греко-католицького священника, продовжувача справи Маркіяна Шашкевича і „Руської Трійці”. Творчість цього письменника не оминав увагою жоден дослідник українського романтизму, але ніхто не порушував питання впливу містичної релігійної традиції на поетику і проблематику його художніх творів. Тому завдання нашої статті є з’ясувати, як виявили себе містичні релігійні уявлення у прозових творах Миколи Устияновича. Це передовсім стосується його верховинських „повісток” (так М. Устиянович сам визначив жанр своїх прозових творів) „Месьть верховинця” (1849 - 1850) і „Страсний четвер” (1852) та оповідань „Допуст Божий” і „Толкущому отвірзеться” (обидва твори надруковані 1865 року).

Містичне у М. Устияновича пов’язане зі специфічними психофізичними переживаннями героїв, які в критичні хвилини досягають світ шляхом видіння. Зокрема, героїня повісті „Месьть верховинця” Молана, перебуваючи у великій тривозі за свого коханого Продана, який зник із села, бачить яскраві, але небажані сонні візії: Продан то дає у церкві перстень на офіру, то женеться за вовком, то, надзвичайно гарний, тримає хоругви в церкві (за народними віруваннями, хоругва у сні

означає смерть). Церква і хоругви набувають тут значення сакральних символів, з перснем же пов'язані відлуння готичних мотивів.

У поетиці містичного символ є універсальним засобом, одним із способів виходу у сферу трансцендентного, до якої так часто зверталися романтики. Відповідно й образ Молани овіяний романтичним ореолом. Вона наділена незвичайною красою („*дівча чудної уроди*”) і, як зауважив Є. Нахлік, схильна до романтичної мрійливості й надмірної уваги до свого внутрішнього світу, а то й „нічного” світу”, „натура емоційна, з багатою уявою” [4, с. 67]. Її вразлива душа розкривається не лише через романтичні сновидіння, а й через молитви і повір'я, що органічно вплітаються у структуру романтичного твору. У романтизмі, писав Д. Чижевський, „зображення душевного життя збагачується на нові ноти ... – через увагу до ненормальних або неповсякденних переживань”, до „нічної сторони світу” [7, с. 359]. Сонні візії є засобом відтворення внутрішнього стану дівчини. Моланині сні виявляють її душевні переживання, розкривають ту „тіньову сторону душі”, яка своєю незбагненністю, таємничістю мучить її і яку вона ховає сама від себе. Описи видінь дівчини (вона розповідає їх матері коханого, Наливайчисі, напередодні повернення Продана) виконують у творі ще одну функцію: уповільнюють розвиток дії з метою заінтригувати читача, тримати його увагу в напрузі.

Повір'я, якими послуговується Молана, аби забути коханого і позбутися снів, також набувають містичного забарвлення. Дівчина, шукаючи способу полегшити свої душевні муки (молитви їй уже не помагали), вдається до поширених на Бойківщині народних засобів: лягаючи спати, зав'язує очі хусткою, п'є натщесерце воду, в якій намочена земля з кладовища.

Змалювання подібних народних повір'їв і чарів належить до улюблених тем романтиків. Віддаючи данину романтичним традиціям, М. Устиянович також звертався до них (з 1841 по 1870 рік він був священиком у Славську, де вивчав звичаї, традиції, світоглядні орієнтації, міфи та легенди горян-бойків), але як священик заперечував усякі вірування.

У центрі уваги повісті „Страсний четвер” – романтичне кохання ватажка опришків Алексея Добоша до Зіні – прийомної доньки сільського крайника (посадника) Задільського, споконвічні мотиви помсти, страждання, фатальності людської долі, котра, вважали романтики, не піддається раціональному пізнанню і котрою керує якась вища незбагненна сила. Вирішуються вони нетрадиційно. Уже в самій назві твору є містичний компонент (за Біблією, у четвер почалися муки Ісуса Христа), що насторожує читача і готує його до трагічних невідворотних подій, які мають статися з головними героями. Усі ці риси вкупі з „нальотом недовомленості й загадковості, цілим ланцюгом незвичайних і таємничих пригод, часто жахливих, трагічних за своїми наслідками” [2, т. 3, с. 383] свідчать про типово романтичний характер твору М. Устияновича.

Як і в повісті „Мість верховинця”, у структурі повісті „Страсний четвер” важливе місце займають сонні видіння. Разом з екскурсами в минуле (історія таємничої Ракочанки), ліричними відступами, авторськими оціночними вставками вони створюють ефект уповільнення часу, яким

М. Устиянович часто послуговується перед найгострішими ситуаціями та вузловими подіями, постійно підтримуючи в такий спосіб інтерес читача до зображуваних подій (сон бездітної дружини крайника Марії перед знайденням підкинутої дитини; душевні муки крайника та Марії перед приходом Зіні з маленьким сином; докладний опис виснажливого підйому Зіні і Гафи Зубані на гору Остру Кичерку перед пожежею).

Невідома жінка (згодом довідуємося, що це була „*чарівна Ракочанка*”) підкинула Марії маленьку дитину. Ця подія оповита типово романтичною таємничістю. Напередодні Марія бачила дивний сон: село у вогні, чорний ворон несе у пазурах меншу пташку. Яскраві образи вогню і чорного птаха, що впустив на дах великий чорний вугіль, набувають містичного значення. Це сон-передбачення, котрий віщує фатальну долю немовляті. Як і годиться для романтичного зображення, зловісні сонні візії збуваються (в усній народній творчості ворон символізує нещастя, а часто і смерть) і покликані тут привернути увагу читача до внутрішнього світу людини, до тої „нічної” сторони душі, котру людина не в силі збагнути. Разом із тим сон Марії – один з елементів сюжетотворення. Доля Зіні наперед визначена, її кохання з Алексеєм Добошем приречене на нещасливий кінець.

Попри ці віддалені від християнських традицій зображення лиховісних надприродних сил, М. Устиянович неодноразово підкреслював релігійність горян, їх величезну повагу до храму Божого (у „Страсному четверзі”, як і в „Месті верховинця”, письменник найчастіше вживає на його позначення зменшувально-пестливий синонім „*церковця*”). Після викрадення Зіні її опікуни у крайньому розпачі насамперед ідуть до Божого дому й шукають розради в молитві. Навіть у страшній біді, коли крайник Задільський зрозумів, що Зіню вже не повернути, він виявив велике благородство: знайшов у собі сили „*подяковати Небесному за его святоє провидініє, же охоронив село від більшого нещастя*” [5, с. 242]. Та й у наступні роки молитва і „*проникающа страстна піснь „Єгда славнії ученици*” (її співали під час вечірні у день викрадення Зіні), котру крайник дрижачим голосом виконував тепер щоденно, допомагали йому пережити тяжку втрату.

Побожний верховинець у творах М. Устияновича має милосердя навіть до свого визискувача і ворога: „...*християни ... бігли що мога на ратунок*” [5, с. 241] із святині Божої, коли дізналися, що горить корчма. А коли шайка опришків у Болехові напала на єврея-пекаря, „*ударили в звони, рушило все місто і гнали цілий день горами за опришками*” [5, с. 243]. У такий спосіб письменник намагався на конкретних прикладах проілюструвати християнську любов горян до ближнього: у вирішальні, критичні хвилини непокірний бойко стає добросердним – він, ревний християнин, забуваючи заподіяні кривди, проймається співчуттям до кривдника.

Як і в „Месті верховинця”, тут теж з’являються готичні мотиви [1, с. 316]: загадковий перстень, який Зіня лишає синові на пам’ять про себе, і розповідь про заритий „на Зелемени” скарб, який має стати посагом Зініній дитині.

Останніми прозовими творами М. Устияновича, що побачили світ за його життя, були надруковані 1865 року в „Неділі” – додатку до

львівського „Слова” – оповідання „Допуст Божий” (№ 11–13) і „Толкущему отвірється” (№ 14).

В основу оповідання „Допуст Божий” лягли спогади М. Устияновича з дитячих літ про свою лагідну матір та злу сварливу сусідку. Розповідь ведеться від імені оповідача. У творі нема властивих художньому почеркові М. Устияновича розлогих екскурсів та розгорнутих сюжетних розгалужень. Розповідь ведеться неквапно, увага зосереджується на основному – поведінці головної героїні твору, вбогої вдовиці Євки Харчишиної. Вона озлоблена на цілий світ і при кожній нагоді люто проклинає сусідів, а найбільше – власних дітей. Протилежністю Харчихи є її найближча сусідка Лесиха – *„розважна, тиха, побожна, смиренна, а надо все добродушна і м'якого серця”* [5, с. 303]. Вона оберігає своїх дітей від Євчиних прокльонів. *„Утікайте, діточки, утікайте, бо уже Євка лає”*, – кликала добра жінка малечу до хати, аби вона не чула Харчишиної лайки. Так само берегла дітей від лихослів'я сусідки і ніжна та м'якосерда мати М. Устияновича: *„Діточки, утікайте, утікайте, бо уже Харчиха клянет”*, – згадував письменник мамину науку в дитинстві [6, с. 41].

Саме Лесиха намагається вгамувати Євку і відучити її від лихих звичок. Вона застерігає Євку від Божого гніву і кари Божої, розповідає їй про своє видіння. Тут М. Устиянович також використовує символи як спосіб виходу у сферу непояснюваного, несвідомого. Лесисі приснилося, нібито величезна змія з червоною, як розжарений вугіль, головою покусала Євчиних хлопчиків, залізла за пазуху Харчисі, а та кинула її на власну доньку. Сон тлумачиться у фольклорному дусі: гадь – прокляття, вугілля – вогонь. Лесичині видіння відзначаються яскравістю, у них переважають червоно-чорні тривожні кольори. Сонні візії виконують у творі кілька функцій. Насамперед це віщий сон-передчуття, сон-пересторога. Водночас сновидіння Лесихи передбачає дальші події. Сон відіграє тут і сюжетотворчу функцію, він рухає сюжет до кульмінації – пожежі, що сталася Різдвяної ночі у Харчишиній хаті від залишеної на столі свічки. У вогні загинули двоє малих Євчиних синів. У непривабливих, згущених фарбах подається дика сцена, коли Євка виголошує над мертвими дітьми цілу зливу проклять на адресу своєї доньки, через яку нібито сталася трагедія. І тут перед приголомшеними сусідами скоїлося ще одне нещастя: Євчиній доньці паралізувало ногу, вона стала калікою. Прокляття здійснились. Настає розв'язка. *„Се допуст Божий! се кара Божя!”* – такий висновок роблять вражені люди, що зібралися на пожежу.

Твір пронизаний релігійним моралізаторством. Письменник наочно проілюстрував одну із тез Святого Письма: *„Полюбив він прокляття, – бодай же на нього воно надійшло! <...> Зодягнув він прокляття, немов свою одіж, просякло воно, як вода, в його нутро та в кості його, мов олива! Бодай воно стало йому за одіж, в яку зодягнеться, і за пояс, що завжди він ним підперезеться. Це заплата від Господа тим, хто мене обмовляє, на душу мою наговорює зло”* [Псалом 109, вірші 17–20]. Устами богобоязливої Лесихи письменник виголосив християнські дидактичні сентенції, спрямовані проти лихослів'я.

У творі переплелися релігійні, морально-дидактичні і соціально-викривальні тенденції. Сама Євка Харчиха пояснює свою злість бідністю і виснажливою працею. Однак автор стверджує, що не тільки це призвело до трагедії. Харчиха від самого початку (коли ще „жив газдик” – побожний і тихий її чоловік, прозваний людьми Терпилайком, – і „був старий бусьок на хаті, і ластівочка миролюбна ліпила під острішником гніздечко своє, і довгошия ласичка іграла на гумні, і широка доріжечка вела на подвір'є” [5, с. 300]) належала до тих людей, що „дишут самою ненавистю”. Їй було не більше тридцяти літ, але вже цвіт її лица зів'яв, а „се не так від смутку і горя, як від того жару, що бухав з єї серця” [5, с. 299]. Люта злоба Харчихи зумовлена не стільки бідністю, скільки темнотою і релігійним невіглаством: не прийняла вона Лесишиної перестороги, не сповняла Божих законів, за це і була покарана.

У творі пропагується віра в Бога і моральне самовдосконалення через спокуту і кару: на ранок після трагедії Харчиха „клячала в хаті над головками двох обгорілих цвіточків своїх, і уже не плакала і не – проклинала, знать згоріло, скорчилось і єї серце” [5, с. 312].

Порушені у цьому творі проблеми виховання та високого покликання матері розв'язані в дидактично-моралізаторському та релігійно-християнському плані.

Оповідання „Толкущему отвірзется” написано у формі повчальної розповіді батька-священника своєму синові-школяреві. В його основу, як і в творі „Допуст Божий”, лягли реальні події. „Се оповіданє взяте з уст митрополита Григорія Яхимовича, котрий згадками з молодих літ любив забавляти зібране у себе товариство. Отець митрополита, іменем Йоан, був парохом в селі Підгірцях Львівського повіта”, – писав М. Устиянович у примітках до твору [5, с. 331].

Головний персонаж твору малий Івась із величезними зусиллями безуспішно намагався вивчити правила з латинського підручника, „Альвара”. У школі він не зумів відповісти і за це був покараний: його посадили на останню лавку і причепили осялячі вуха. Згодом Івась виявив найкращі знання у класі. Це сталося завдяки гарячим молитвам хлопця та його щоденній багатогодинній праці над злосчасним „Альваром”.

Для розкриття переживань хлопчика і показу його окрилення від успіхів письменник використовує свій традиційний прийом містичного сну-передбачення. Перед кожним інспектуванням „шкільного візитатора” (інспектора. – Л. Г.) у сонних видіннях Івася з'являється голуб (цей християнський символ оповитий тут особливим поетичним серпанком), якого він щораз ближче приманює і ловить його в останньому, третьому сні якраз напередодні свого найкращого виступу в школі.

Сни у творах М. Устияновича покликані розкрити внутрішній світ персонажів, пояснити ті почуття, яких самі герої до кінця ще не усвідомлюють, відслонити „нічну сторону” їх душі. Тому можемо говорити про романтичний тип сновидінь у прозі письменника.

Після М. Устияновича композиційний прийом сну часто застосовував І. Франко, але, як писав сучасний дослідник, „у частотному

зверненні до сновидінь у нього реалізується модерністський, зокрема сюрреалістичний, дискурс” [3, с. 77].

Отже, у повістях та оповіданнях М. Устияновича християнські і фольклорні символи найчастіше розкриваються у снах дійових осіб. Вони набувають містичного значення, виступають як засоби проникнення в непізнаване, таємниче у людській душі і суттєво впливають на поетику, проблематику та побудову прозових творів письменника, а це дає можливість краще зрозуміти специфіку образного світу і художньої мови Миколи Устияновича.

1. Гузар З. Повість М. Устияновича „Страстний четвер” / З. Гузар // Шашкевичіана : збірник наукових праць. – Вип. 1–2. – Львів – Броди – Вінніпег, 1996. – С. 311–317.
2. Крутікова Н. Проза / Н. Крутікова // Історія української літератури : у 8 т. – Т. 3: Література 40 – 60-х років ХІХ ст. – К. : Наук. думка, 1968. – С. 350–496.
3. Легкий М. За лаштунками психіки автора / М. Легкий // Українська мова й література в школі. – 2000. – № 6. – С. 68–77.
4. Нахлік Є. Романтична повістка Миколи Устияновича „Месть верховинця” / Є. Нахлік // Рад. літературознавство. – 1981. – № 12. – С. 61–70.
5. Твори Миколи Устияновича і Антона Могильницького. – Львів : З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1913. – 512 с.
6. Устиянович М. Из автобіографії Миколая Л. Устияновича / М. Устиянович // Літературний збірник, издаваемый галицко-руською Матицею. – Вип. І. – Львів, 1885. – С. 41–46.
7. Чижевський Д. Історія української літератури / Д. Чижевський. – Тернопіль : Феміна, 1994. – 480 с.

Анотація

Рассматриваются способы реализации в художественных произведениях западноукраинского писателя-романтика Николая Устыяновича (1811-1885) его мистических религиозных представлений, влияние этих представлений на поэтику и проблематику верховинских повестей „Месть верховинца” и „Страстный четверг”, рассказов „Допуст Божий”, „Толкущему отвѣрзется”.

Ключевые слова: *Николай Устыянович, романтизм, мистическая традиция, религиозное мировоззрение.*

Summary

The article investigates the ways of reflection of Western Ukrainian romanticist Mykola Ustyuanovych's (1811 - 1995) mystical and religious beliefs in his works as well as their influence on his poetics and the problems raised in his highland novels „Highlander's Revenge”, „Maundy Thursday” and stories.

Key words: Mykola Ustyuanovych, romanticism, the mystical tradition, religious world outlook.

Стаття надійшла до редколегії 8.10.2010 р.